

УДК: 327(477+438):316.343-058.12(=162.1)(477.83/.86)(0442.)-055.2"18/19"

DOI: 10.33402/up.2020-13-99-118

Олена АРКУША

кандидатка історичних наук

старша наукова співробітниця відділу

«Центр дослідження українсько-польських відносин»

Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-2541-6603>

e-mail: o_arkusha@yahoo.com

ОБРАЗИ РУСИ ТА РУСИНІВ У ПРИВАТНІЙ КОРЕСПОНДЕНЦІЇ ПОЛЬСЬКИХ АРИСТОКРАТОК ГАЛИЧИНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Приватна кореспонденція жінок із польських аристократичних родин ХІХ ст. є великим самостійним корпусом джерел, який відображає світоглядні, політичні й повсякденні уявлення та практики свого часу. Стаття є спробою вловити «українську тему» в повсякденному спілкуванні родин польських аристократів у Галичині. Протягом ХІХ ст. світ польської аристократії залишався відгородженим від решти суспільства соціальними бар'єрами. Уявлення жінок цього середовища визначали: родинні традиції, в яких значну роль відігравали історичні міфи та стереотипи про цивілізаційну місію Польщі в Східній Європі; висновки, винесені зі спілкування з політично активними чоловіками з родинного й товариського середовища, з-поміж яких переважало зверхнє й легковажне трактування українців як «перешкоди» до вирішення насправді важливих питань; власні спостереження і враження від зустрічей із місцевими русинами, які переважно зводилися до домашньої служби, робітників, інколи греко-католицьких священників. Згадки про українців на сторінках приватної кореспонденції польських аристократок трапляються нечасто, утім, опрацювання значного її масиву дає змогу вловити певні тенденції та змоделювати основні підходи. До найбільш виразно акцентованих тем, які були пов'язані з українцями, належали: романтичні уявлення про звитяжне минуле польських «захисників європейської цивілізації» в українських степах; милування українськими пейзажами (Карпат, Поділля, Південної України), складовою яких ставав колорит місцевого населення; зверхнє ставлення до української культури, яке впливало з політичних упереджень і незнання мови; рідше – прагнення долучитися до цивілізаційних перетворень українського суспільства. Віддалений від реального життя стінами панського маєтку, цей образ приховував у собі можливості великих відкриттів, які довелося згодом робити його носителькам після швидкої руйнації звичного для себе світу.

Ключові слова: українсько-польські відносини в Галичині другої половини ХІХ – початку ХХ ст., польська аристократія, приватна кореспонденція ХІХ ст., національні стереотипи, жіночі тексти ХІХ ст.

Приватна кореспонденція в широких масштабах є явищем XIX ст. Завдяки зростанню загальної освіченості листи стали добрим способом підтримки зв'язків між рідними і знайомими. Одночасно з процесами модернізації та урбанізації, появою нових видів транспорту, зміною уявлень про час і простір мобільність людей зростала: вони їздили на навчання, роботу, відпочинок. Для родин аристократів звичним було мати сімейне гніздо (двір, палац) у сільській місцевості та будинок (палац, квартиру) в місті. Жінки з дітьми зазвичай проводили теплі місяці за містом, тоді як чоловіків затримували у Львові або Відні справи, часто – засідання парламенту чи сейму. Виїжджали також на лікування і відпочинок. У всіх таких випадках контакт із родиною підтримували через листування. Загалом у XIX ст. листів писали чимало. За цим заняттям переважно проводили по кілька годин двічі-тричі на тиждень; робили це здебільшого за власним письмовим столом у кабінеті, людину, яка займалася кореспонденцією, зайвий раз не турбували, тобто за нею в цей час визнавали право на приватність, а саме написання листів вважали важливою справою.

Викладення, а почасти навіть і формування поглядів у кореспонденції стало одним із наслідків процесів модернізації, під знаком якої проходило XIX ст. Саме «у XIX столітті людина перемогла найлютішого свого ворога – простір. Тільки зараз відчула вона себе правителем світу і могла розпочинати його експлуатацію на повну»¹. Прокладення шляхів сполучення й нові види транспорту пришвидшили курсування кореспонденції між адресатами і зробили можливим її функціонування саме як розмови між респондентами, а не епізодичної звістки про себе. Іншим аспектом модернізації стало ламання станових бар'єрів. Відомо, що аристократія жила у власному, закритому для сторонніх світі, який виходив поза межі національних і політичних кордонів. Він був цілком комфортним для причетних до нього, адже саме там ухвалювали найважливіші рішення.

Однак у досліджуваний період цей світ опинився напередодні докорінних руйнувань. Відкриті соціальні ліфти виносили наверх інтелектуалів та підприємців, а демократизація суспільних відносин віщувала зрівняння громадянських прав. До нового світу аристократам належало якимось пристосуватися. Під тиском модернізації, стверджував польський історик Станіслав Василевський, «духовний і фізичний вигляд людини мінявся мало не на очах. З істоти, що збавляє порожнє життя на паркетах салонів, вона перероджується на сучасну робочу людину. І мимоволі зауважує поруч себе істоту, про існування якої взагалі могла досі не знати, не думати і ним не клопотатися: робітника»². У Східній Галичині з високою дозою ймовірності цим «робітником», який несподівано потрапив у поле зору аристократії, міг виявитися українець.

Відправною точкою для дослідження стало спостереження про те, що «українська тема» в тексти жінок із польського аристократичного середовища потрапляла нечасто. Можна переглянути не одну архівну справу з приватного листування тогочасної мешканки Східної Галичини обсягом до тисячі аркушів і не знайти про українців жодної згадки. Робоча гіпотеза полягала в тому, що тогочасні українці, які жили поряд і мали національний рух, що міцнів, були присутніми в інформаційному

¹ Василевський С. Життя польське у XIX столітті. Київ: Темпора, 2015. С. 15.

² Там само.

просторі, передусім у пресі, мали «проникати» у свідомість відмежованих від них соціальними й національними бар'єрами польок-аристократок та формувати про себе якийсь набір уявлень, нехай навіть віддалених від реальності й насичених стереотипами. Мета статті – схарактеризувати корпус приватної кореспонденції польських аристократок Галичини другої половини XIX – початку XX ст. як історичне джерело, встановити місце, яке займають у ньому згадки про Русь та русинів, і виокремити ті їхні образи, які можна вважати типовими.

За слушним твердженням польської дослідниці Дороти Фельценльобен, тексти аристократок займають проміжне становище між насиченими політичними подіями й характеристиками знаних діячів записами постатей «першого плану» – дружин королів і керівників держав або ж державних діячів, та жінками, чий світ був замкнутий межами дому, приватних взаємин і побутом³. Аристократки здебільшого відігравали роль сполучної ланки між цими групами, оскільки, керуючи домом, вони одночасно мали широке коло спілкування серед політичних та інтелектуальних еліт, а високий рівень освіти давав не одній із них змогу брати діяльну участь не лише в житті чоловіка, а й у його політичних і громадських справах. Загальновідомою й неодноразово підтвердженою на практиці є більша емоційність і образність жіночого письма порівняно з чоловічим, ознакою якого є увага до фактів та описовості⁴.

Основними респондентами для дорослої жінки ставали її батьки, сестри, меншою мірою – брати, чоловік за його відсутності вдома, згодом – дорослі діти, а пізніше й онуки. Так, у родинях Потоцьких і Дзедушицьких написання листів до бабусі, особливо якщо вона овдовіла, вважалось обов'язком і ознакою доброго тону змалечку. Жінки старші або ж хворі іноді призвичаювалися диктувати листи помічницям; ті ж часом за дорученням або й від власного імені (здебільшого коли бачили, що їхні пані потребують більшої підтримки, ніж це показують) вступали

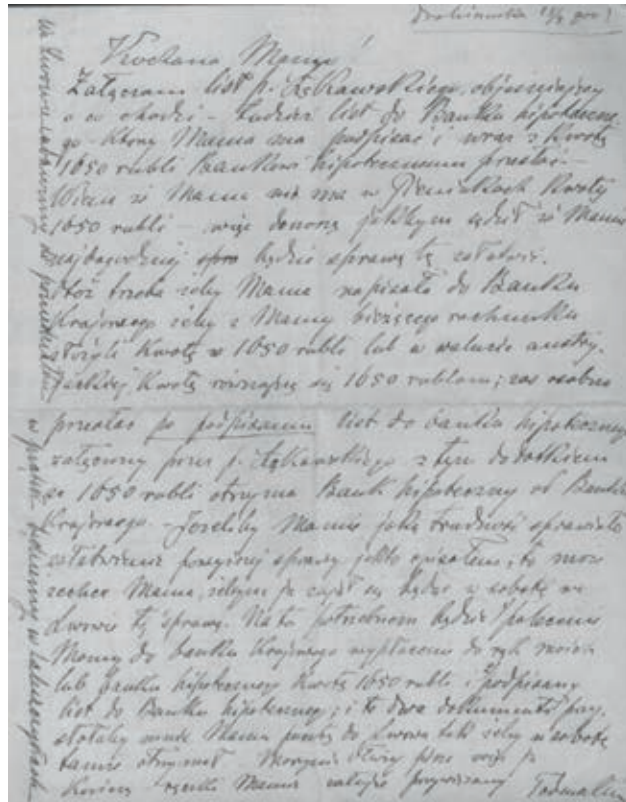

*Катажина з Браницьких Потоцька.
Портрет Луї-Густава Рікарда, 1855 р.
Оригінал зберігається в
Національному музеї у Варшаві*

Основними респондентами для дорослої жінки ставали її батьки, сестри, меншою мірою – брати, чоловік за його відсутності вдома, згодом – дорослі діти, а пізніше й онуки. Так, у родинях Потоцьких і Дзедушицьких написання листів до бабусі, особливо якщо вона овдовіла, вважалось обов'язком і ознакою доброго тону змалечку. Жінки старші або ж хворі іноді призвичаювалися диктувати листи помічницям; ті ж часом за дорученням або й від власного імені (здебільшого коли бачили, що їхні пані потребують більшої підтримки, ніж це показують) вступали

³ Felcenloben D. Pamiętnikarstwo kobiece przełomu XIX i XX wieku na przykładzie wspomnień Felicji Skarbek ze Szczepańskich i Anny Sokółowskiej ze Skarbków. *Pamiętniki, dzienniki i relacje jako źródła do badań historycznych (XVIII–XX wiek)* / pod red. K. Karolczaka. Kraków: Wyd-wo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, 2011. S. 169.

⁴ Karolczak K. *Dzienniki z podróży ziemian polskich. Pamiętniki, dzienniki i relacje jako źródła do badań historycznych (XVIII–XX wiek)*... S. 165.

Фрагмент листа Тадеуша Ценського до матері, 15 квітня 1900 р.
Оригінал зберігається у відділі рукописів ЛННБ ім. В. Стефаника
(Ф. 45. Оп. 4. Спр. 4666. Арк. 2)

в переписку з адресатами від власного імені, просячи їх передусім морально підтримати близьку людину. Для старших людей листи від дітей ставали очікуваною розрадою. «Як би я хотіла, понад усе, хоча б 15 хвилин тебе, мій дорогий синку бачити і порадитися, і порозмовляти з тобою! – писала Марія Дзедушицька синові Октаву. – Так мені тепер залежить на звітках від вас, і якщо навіть на день залишаюся без карток, то почуваю себе дуже бідною»⁵.

Теплі взаємини матері з дорослими синами міцніли у разі смерті чоловіка й батька. Прикладом може слугувати листування з матір'ю Анджея Потоцького, який не ухвалював важливих життєвих рішень ані в особистій сфері, ані в кар'єрі, не порадившись із матір'ю, яка, своєю чергою, вміла показати йому свою підтримку й повагу до його вибору. Якщо ж у родині рано помирала мати, то бабуса з її боку всіляко намагалася компенсувати дітям цю втрату, охоплюючи в листах як

⁵ Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника. Відділ рукописів (далі – ЛННБ України ім. В. Стефаника. Відділ рукописів). Ф. 45 (Дзедушицькі). Оп. 4. Спр. 3723. Арк. 4зв. (лист Марії Дзедушицької до сина Октава, 12 серпня 1915 р.).

повсякденні справи й турботи про здоров'я, поради, так і намагання сформувати в дитині чітке усвідомлення належності також і до материнського роду. «Фамілійний дух ти успадкував від матусі, – запевняла Влодзімежа Козловського його бабуся Целіна Стаженська (з Бадені). ... Чи ти пам'ятав цьогоріч про річницю її смерті?»⁶.

Листи були покликані повністю компенсувати відсутність рідної людини; в них не лише розповідали про щоденні клопоти, події, здоров'я та емоційний стан членів родини, а й порушували глибші психологічні та світоглядні проблеми. Якщо батько через громадську чи політичну активність часто перебував поза межами дому, листи щоразу підтверджували його присутність; коли ж діти виростали, він писав уже до кожного з них зокрема, розповідаючи про свої справи й ділячись конкретними життєвими й практичними порадами. Інколи написати було легше, ніж сказати, адже перед мовчазним листом людина могла краще зосередитися і викласти свої думки. Бували й інші випадки, коли написане зопалу нищилося невідправленим і до адресата йшла тільки коротка замітка про зліквідований лист.

Даючи настанови вже дорослим дітям, батьки намагалися робити це делікатно, виявляючи повагу до їхньої самостійності. «Не один раз людина згрішить, не один раз зазнає падіння, проте правда повинна залишитися для неї правдою і має нею сміливо визнаватися», – такими настановами Катажина (з Браницьких) Потоцька вітала доньку Марію з першим причастям, що символізувало перехід із дитячого в юнацький вік⁷. Хоча гендерні ролі в XIX ст. були поділені на «її» простір дому та «його» простір світу, в повсякденній практиці жінки мали значний вплив майже завжди, коли самі цього прагнули й мали достатній рівень освіти, здобутої під впливом гувернанток та інших спеціально найнятих для цього осіб, інколи й значних світил (так, наприклад, домашнім учителем музики Катажини Браницької (майбутньої Потоцької) був Фридерик Шопен).

Чоловічі тексти XIX ст. містять чимало високих оцінок ролей матерів, дружин, доньок. За твердженням Станіслава Тарновського, великим авторитетом була для оточення Катажини Потоцька: «Ми звикли оглядатися на неї в найважливіших приватних чи публічних справах, питати, що вона про це думає, що на це скаже»⁸, а Казімеж Хлендовський взагалі окреслював її як «далай-ламу у спідниці»⁹. «Намісником короля Адама (Чарториського) в Галичині» називали дружину Леона Сапеги Ядвігу з Замойських. Спритності й майну дружини Л. Сапега завдячував стрімким збагаченням, а про її вплив на чоловіка свідчить, зокрема, те, що він у листах ділився з нею політичними новинами¹⁰. Дружина його сина Адама, Ядвіга

⁶ Там само. Ф. 59 (Козловські). Оп. 1. Спр. 362. Арк. 22зв. (лист Целіни Стаженської до внука, Влодзімежа Козловського, 10 лютого 1886 р.).

⁷ Archiwum Narodowe w Krakowie. Oddział I – akt staropolskich grodzkich i ziemskich, archiwów rodów i rodzin, kolekcji i zbiorów (далі – ANK. Oddz. 1). Archiwum Potockich z Krzeszowic. Rkps 459. K. 169 (лист Катажини Потоцької до доньки Марії, Відень, 12 березня 1870 р.).

⁸ Tarnowski S. Pani Adamowa Potocka. Wspomnienie pośmiertne. Kraków, 1907. S. 239.

⁹ Chłędowski K. Pamiętniki. 2-gie wyd. uzupełnione / do druku przygotował, wstępem i przypisaniami opatrzył A. Knot. Kraków: Wyd-wo Literackie, 1957. T. 1: Galicja (1843–1880). S. 145.

¹⁰ Jabłonowski L. Pamiętniki / opracował oraz wstępem i opisami opatrzył K. Lewicki. Kraków: Wyd-wo Literackie, 1963. S. 239.

зі Сангушків, за відсутності чоловіка вела його кореспонденцію: «Мій чоловік виїхав на Поділля й повернеться аж у перших числах жовтня. Доручив мені за своєї відсутності відкривати його листи»¹¹. Феліція зі Щепанських, дружина графа Александра Скарбка, цікавилася кар'єрою чоловіка: вони обговорювали між собою політичні справи та навіть разом писали тексти його промов¹².

Стандартним ідеалом для шляхетських родин ставала жінка, яка тримала на собі дім у значно ширшому сенсі, ніж господарство. У сім'ях аристократів та середньозаможної польської шляхти жінки цілком усвідомлено претендували на роль так званої моральної влади. Саме такий образ матері Теофілії залишив у спогадах Тедеуш Бобровський, власник маєтку Терехове Бердичівського повіту: «Про свою вроджену красу моя мати не хотіла пам'ятати, забуваючи про неї заради важливіших обов'язків. Не тільки освітою, – а в епосі її виховання вона була дуже обмеженою, особливо для жінок, – більшою мірою відкритим розумом, інтуїцією, великим теплом серця вона підносилася над іншими жінками. Освіченіші чоловіки любили з нею розмовляти. ... Була однією з найпривітніших господинь дому. Окрім втрати чоловіка і трьох малих дітей, пережила двох дорослих синів і зятя, а при смертях двох доньок, невістки і внучки була постійно присутня і кожну з них доглядала до останньої хвилини. Насправді побожна, вона піддавалася важким вирокам Провидіння без нарікань гарячого серця – уміла кохати і терпіти! Не тільки своїх найближчих, а й чужих уміла обійняти та відігріти своїми почуттями»¹³.

Жіноче життя навіть у заможних родинях не було простим. У великих сім'ях втрати близьких починалися доволі рано, звичними явищами були й смерті власних дітей, важкі недуги, догляд за хворими падав на жіночі плечі. Чоловіки, проводячи час здебільшого поза домом, могли переключитися на громадські справи та господарство і в такий спосіб психологічно полегшити собі переживання. У жінок таке повсякдення виливалось у складні емоційні стани, власні хвороби, вихід з яких вони намагалися шукати в глибокій релігійності, що ототожнювали передусім з «чеснотою справжньої християнської покори». Аристократки – саме так вони бачили себе – «хоча й самі не прали, і не готували, й мали життєві зручності, до пізнього віку були завжди діяльними, зайнятими родиною, обов'язками перед слугами, вбогими і суспільністю, серед якої їм довелося жити, не мали ані претензій, ані вимог для себе»¹⁴. Емоційним полегшенням для жінок ставали сторінки листів і щоденників. Їхнє писання було невід'ємною частиною життя тогочасних шляхтянок, і якщо щоденники здебільшого не переживали короткий вік дівування, то ведення кореспонденції ставало прямим обов'язком, який утримував разом родину.

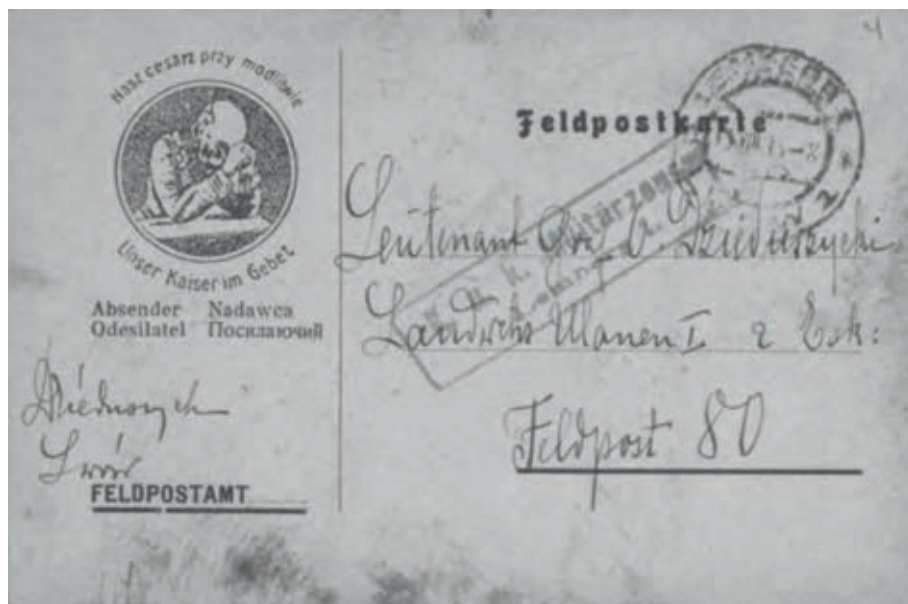
Для особи з певним рівнем інтелектуального розвитку писання ставало формою впорядкування думок, емоційних переживань. «Як же я розумію твої слова про потребу тої письмової розповіді собі про себе, тієї пільги, яку приносить

¹¹ ЛННБ України ім. В. Стефаніка. Відділ рукописів. Ф. 103 / IV (Архів Сапегів). Спр. 583/2. Арк. 450 (лист Ядвіги Сапегі до Петрикевича, Красичин, 22 вересня 1857 р.).

¹² Felcenloben D. Pamiętnikarstwo kobiece przełomu XIX i XX wieku... S. 165.

¹³ Bobrowski T. Pamiętniki / z przedmową W. Spasowicza. Lwów, 1900. T. 1. S. 11.

¹⁴ Sapieżyna z Windisch-Graetzów M. My i nasze Siedliska. Kraków: Wyd-wo Literackie, 2003. S. 26.

*Лист Марії Дзедушицької до сина Октава на поштівці з написом
«Наш цісар при молитві», 1915 р.*

*Оригінал зберігається у відділі рукописів ЛННБ ім. В. Стефаника
(Ф. 45. Оп. 4. Спр. 3723. Арк. 4)*

виписування, – писала Марія Гарсдорф (з Гневошів) у листі до подруги, – Чудово розумію ото тремтливие ставлення до щоденника, і я його вела до заміжжя: скільки разів він приймав звиряння про “приплив і відплив волі” ... , ті пориви і знеохочення, які проходять усі люди, хоча й не багато хто з них можуть собі в цьому зізнатися»¹⁵. Звичка писати як спосіб упорядкування світу часом була такою сильною, що в разі зникнення респондента чи неможливості йому писати людина негайно шукала якусь заміну. «Коли вибухла велика війна в 1914 р., – писала дружина останнього крайового маршалка Галицького сейму Станіслава Незабітовського Анна, – й запроваджено цензуру на листи, мені довелося позбутися звички посилення моїй матері тижневого щоденничка. Тоді прийшла до мене гадка писати спогади, щоб продовжити враження й переживання, які з часом стираються в пам’яті»¹⁶.

Намагаючись виокремити руську тему в кореспонденції польських аристократок XIX ст., потрібно насамперед враховувати віддаленість шляхетського двору від «решти світу». Польська дослідниця Ірена Доманська-Кубяк, висвітлюючи збірний образ життя тогочасного польського «двору», загалом вважала за

¹⁵ Hłyń M. Listy Marii z Gniewoszów Harsdorfowej do Heleny Mycielskiej. *Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej*. Kórnik, 2007. Cz. II: Listy od 16 I 1893 do 29 III. 1898. Zesz. 28. S. 266.

¹⁶ Niezabitowska A. *Pamiętnik 1914–1918 r.* Машинопис. Зберігається у фондах ЛННБ України ім. В. Стефаника. S. 1.

можливе вилучити селян зі своєї оповіді з тієї причини, що їх мало зауважували: «Не братиму до уваги селян, без яких, звісно, не існував жоден двір, однак вони не мали для шляхетської культури більшого значення. Існували, щоправда, десь поза межами парку, але їх відділяла від панів величезна цивілізаційна прірва. На східних кресах від католицького двору їх додатково відокремлювала православна релігія та руська або литовська мова. Вони були лише місійним тереном, на якому пані з товариства реалізовували свої філантропіїні ідеї»¹⁷.

Незважаючи на поділи, репресії і часткові конфіскації майна за участь у повстаннях, польські землевласники на території Галичини й Правобережної України протягом усього ХІХ ст. залишалися соціальною верхівкою суспільства. На етнічних українських землях ця «еліта з народження, маєтку і смаку», за висловом Данієля Бовуа, топилася в українському селянському морі. Польські землевласники «безуспішно старалися відокремитися від українського елементу й окопатися у своїх дворах-фортецях; українців вони трактували як “наш народець”, слухняну і гречну масу», щоразу до моментів, коли ті перетворювалися в небезпечних бунтівників¹⁸. Тогочасна польська аристократія й середньо заможна шляхта жила у світі, що не збігався з державними кордонами імперії, легко пересувалася між родинними маєтками в усіх трьох частинах поділеної Речі Посполитої, бачила світ з їхніх вікон. Загал жіночої частини дворів знаходив себе в обговоренні спільних знайомих і родичів, творячи специфічне середовище, під осуд якого було нескладно потрапити.

Яким було місце Галичини в цьому, вже значною мірою уявному просторі Речі Посполитої? Провінційним і далеко не центральним. Світовідчуття вихованки шляхетської родини, вочевидь, живцем списане з навколишніх персонажів, представив у романі «Змішаний шлюб» («Małżeństwo mieszane») Войцех Дзедушицький. Його героїня Климентина, живучи у старосвітському шляхетському дворі «на Русі», марила «великим світом». Життя навколо здавалося їй приреченим, постійні розмови «про відбудову вітчизни» та програні битви, що змалку виглядали романтичними, у дівочтві вже стали нудними: «Такі-то подумала собі, – сільські забави. Товариством бувають голуби та кури, шляхтичі, які розмовляють про те, що було вже давно, і сперечаються навколо того, чого не можуть змінити, або п. нотаріус з сусіднього містечка, або ж селяни, які приходять за ліками. А музикою – дзвони, які нагадують про смерть чи молитву».

Климентину вабило столичне життя – Львів, Відень, Париж, яке вона вловлювала лише фрагментами, відвідавши кілька балів. Зовнішня краса дозволяла їй, головню під впливом матері, мріяти про зміну долі через вдале заміжжя, яке б дало змогу піднятися до рівня аристократів (людей, які «роблять історію», а не лише балакають про неї), тоді як сходження до інтелігенції, змушеної заробляти на життя, сприймалось як життєва поразка. В образ майбутнього чоловіка Климентини, німецького аристократа Ернеста фон Гогеншвангау, В. Дзедушицький спробував вкласти всю зневагу німецького та й загалом західноєвропейського

¹⁷ Domańska-Kubiak I. Zakątek pamięci. Życie w XIX-wiecznych dworach kresowych. Warszawa: Wyd-wo Iskry, 2004. S. 17.

¹⁸ Beauvois D. Walka o ziemię. Szlachta polska na Ukrainie prawobrzeżnej pomiędzy caratem a ludem ukraińskim 1863–1914 / przeł. z fr. K. Rutkowski. Sejny: Pogranicze, 1996. S. 280.

*Палац у Ланьцуті, родинне гніздо Потоцьких у Галичині.
Літографія Наполеона Орди*

світу до нецивілізованого сходу. Польська шляхта була в його очах «варварським класом людей, які намагалися тут, на Русі, продовжити своє панування», були малоосвіченими, лише копіювали європейців, дивно змішували революційність і ретроградний консерватизм. Русини ж здавалися йому «допотопними з'явами», серед яких можна було вивчати життя європейських народів з каролінгських часів.

Ідея автора тут досить очевидна: полякам і русинам на Русі не вартувало сподіватися на те, що їм буде добре десь поза межами їхньої малої батьківщини. Це підтверджувала й фабула роману – попри вдале заміжжя, Климентина не знайшла щастя в німецьких землях, де все виявилось чужим¹⁹. Утім, галичанки мали певні комплекси як щодо підросійської частини, так і щодо Познанщини, пов'язані з нижчим рівнем освіти та вільнодумства, станом економіки, зокрема у видимих наслідках модернізації. Для внутрішнього світу польки-шляхтянки в Галичині значно ближчою була подруга, мати чи сестра з-під Варшави чи Познані, ніж русини-селяни з найближчого села.

Погляд на навколишній світ крізь призму передусім соціальної вищості знаходить підтвердження в багатьох тогочасних текстах польських аристократок. Такий погляд поділяли й дружини польських аристократів, які мали інше національне походження, однак приймали місцеві дискурси та жили в Галичині протягом тривалого часу. Так, до прикладу, донька командувача австрійського корпусу у Львові Людвіка Віндішгреца Матильда, вийшовши заміж за князя Павла Сапегу й оселившись у селі Седлиська (неподалік від Рави-Руської та Гребенного, зараз – на території

¹⁹ Dzeduszycki W. Małżeństwo mieszane. Powieść. Lwów: Z drukarni «Dziennika Polskiego» pod zarządem Fr. Kattnera, 1892. T. 1.

Український селянин. Портрет
Генрика Родаковського, 1877 р.

Оригінал зберігається в
Національному музеї у Вроцлаві

Польщі) та лише тут почавши вивчати польську мову, якою мусила виховувати дітей, так описувала свої враження від села й місцевого населення кінця XIX ст.: «Село було маленьким, тягнулося долиною, вздовж потічка Прутник; жило в ньому польсько-руське населення, дуже примітивне, однак шанобливе і спокійне. Міжнаціональні чвари ще сюди не дійшли. Єдиним джерелом освіти була парафія в Раві Руській і недільні приїзди сестер домініканок, які навчали катехизису і співу. ... Старші господарі, справжні сільські патріархи, м. ін. старий Федусь і тесля Панчак, були нашими довіреними приятелями, спокійні, досвідчені, хоча, звісно ж, неписьменні. Тато любив розмовляти з ними по-польськи чи по-руськи, вони ж мали ту сільську гідність і повагу, яку сьогодні вже важко зустріти»²⁰.

Для порівняння можна зауважити, що образи українців, зайнятих у домашній службі, принагідно трапляються і в чоловічих текстах цього ж середовища.

Серед них з особливим пієтетом змальовані няньки-русинки, які виступають складовою ширшого поняття малої батьківщини, «раю на кресах». К. К. Дашик у монографії про В. Дзедушицького зацітував таке формулювання: «Усі ми були трохи русинами, бо всіх у дитинстві колисали тужливі руські думи, які співали селянські няньки»²¹. Яскравий образ такої няньки-служниці, яка багато років прожила з сім'єю, залишив у спогадах Богуслав Лоншам де Бер'є, виходець з родини французького походження, яка з XVIII ст. пов'язала життя з Галичиною, де полонізувалася (зокрема через шлюби зі шляхтянками) та отримала шляхетський титул²². Батько Богуслава Францішек займався нафтовим промислом у с. Ріпне Коломийського повіту, а мати, Ванда Дибовська, була донькою власника с. Соколики Турківського повіту, звідки й походила няня. За спогадами Богуслава, няня, «завжди по-лемківськи вбрана», була неписьменною, однак відзначалася життєвою мудрістю, а замість казок розповідала дітям історії з життя. Вона мала політичні уподобання, тісно пов'язані

²⁰ Sapieżyna z Windisch-Graetzów M. My i nasze Siedliska... S. 9.

²¹ Daszyk K. K. Osobliwy Podolak. W kręgu myśli historiozoficznej i społeczno-politycznej Wojciecha hr. Dzieduszyckiego. Kraków: Uniwersytet Jagielloński, 2003. S. 100.

²² Redzik A. Longchamps de Bérier – zarys dziejów rodu. Lwów: *miasto – społeczeństwo – kultura. Studia z dziejów Lwowa* / pod red. K. Karolczaka. Kraków, 2005. T. 5: Ludzie Lwowa. S. 245–270.

з долею шляхетського двору, – зневажливо ставилася до австрійського уряду і місцевої бюрократії, не любила «мазурів» (польських селян) через криваві події 1846 р. і пишалася тим, як греко-католицький священник місцевої церкви під час повстання 1863 р. молився за душі полеглих та успіх воїнів: «Няню неписьменна, няню селянко, няню русинко, якою ж близькою ти була серцю та голові в дитинстві і якою ж близькою залишаєшся ще зараз, через півстоліття!»²³.

Якщо спробувати перевести дослідницький дискурс із соціального на національний аспект, то вихідним пунктом сприймання українців польськими аристократками буде глибокий польський патріотизм. Патріотичне виховання дітей належало до головних жіночих обов'язків. Дискусія про громадську роль жінок почалася в польському суспільстві з кінця XVIII ст. На тлі поділів Речі Посполитої набув популярності образ матері-спартанки (дещо пізніше – сарматки), яка відправляє синів на війну. Тоді при дворі Чарториських у Пулавах навіть поставили оперу Францішка Князьніна «Мати спартанка», героїня якої, Теона, казала старшому синові: «Люблю тебе, сину, але вітчизну я люблю більше. Якщо ти не вартий її, то не можеш бути моїм сином»²⁴. У системі цінностей вітчизна мусила зайняти перше місце, відтіснивши родину на другий план. Довершеності цьому образу надали польські повстання, коли від жінок очікували впливу на чоловіків, аби ті йшли в лави повстанців, створювали атмосферу морального осуду навколо тих із них, хто намагався від участі в повстанських загонах ухилитися.

Історичне підґрунтя жіночої жертвовності в ім'я батьківщини польські історики відшукали в легендарному образі князівни Ванди, яка, відмовивши німецькому князеві Ридигеру, особисто очолила лицарські загони в бою, а згодом, щоб не привести на рідну землю війну, покінчила з собою, кинувшись у Віслу²⁵. Ідею національної гідності та першорядності служіння Польщі матері передавали дітям. Катажина Потоцька в листі до сина Анджея писала: «Щоб ти був добрим поляком, тобто щоб був шанованою людиною. Величі та політичної сили ми не маємо – й так швидко не зможемо мати – для цього потрібні речі понад нашими силами і волею – але завжди під силу кожному з нас так поводитися, щоб змушувати поважати Польщу і поляків»²⁶.

Виховання й навчання в аристократичних палацах передбачало європейський рівень освіти: вивчення античної та пізнішої світової історії, європейських мов, мистецтва, музики, літератури. Такі освітні практики формували стійке розуміння

²³ Longchamps de Berier B. Ochrzczone na szablach powstańczych... Wspomnienia (1844–1918) / wstępem i komentarzami opatrzyli W. Suleja, W. Wrzeński. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1983. S. 33–35.

²⁴ Barańska A. Wpływ powstań na ewolucję ról społecznych kobiet. *Polskie powstania narodowe na tle przemian europejskich w XIX wieku* / red. A. Barańska, W. Matwiejczyk, J. Ziółek. Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 2001. S. 275–288.

²⁵ Białynia-Chołodecki J. Kobieta polska w obronie ojczyzny. Odczyt wygłoszony z ramienia «Uniwersytetu Żołnierskiego» w «Ochotniczej legii kobiet» we Lwowie dnia 13-go czerwca 1919 r. Lwów, 1919. S. 5–6.

²⁶ ANK. Oddz. 1. Archiwum Potockich z Krzeszowic. Rkps 583. K. 156–157 (лист Катажини Потоцької до сина, Анджея Потоцького, Ланьцут, 20 липня 1886 р.).

причетності Польщі до «великої історії». У багатьох садибах польських аристократів у той час дбайливо зберігали пам'ятки старовини, що йшло в руслі загальної для ХІХ ст. моди на інтерес до давніх джерел і артефактів та їхнього укладення в загальну схему національної історії. «У замку в Дзікові, – так можна передати атмосферу тогочасного аристократичного палацу на прикладі маєтку Тарновських, – було нескладно натрапити на патріотичні пам'ятки, картини, які відображали переможні битви поляків, чи портрети знаменитих земляків. Величезне значення мала бібліотека в замку з багатою книгозбірнею, що становила невичерпну скарбницю знань, з якої міг черпати кожен мешканець дому. Весь дім був переповнений духом традиції та історії»²⁷.

Порівняно з іншими соціальними верствами, за винятком хіба що наукової інтелігенції, в сім'ях аристократів чи не найкраще розуміли важливість збереження родинних архівів, усвідомлювали родинну історію як важливу складову у формуванні ідентичностей. Нерідко впорядкуванням документів у сім'ях аристократів займалися саме жінки. У низці шляхетських родин залишилися так звані двірські архіви, в яких листи до знаних чоловіків від матерів, дружин, сестер, доньок становлять значний масив. Таке кореспондування жінки інколи розуміли і як свого роду ведення родинних анналів-хронік, навіть коли воно стосувалося розповідей про інших людей, не позбавлених домішки пліток і оцінок. «Отак насправді пожіночому розговорилася я про людей, тобі невідомих, – писала Марія Гарсдорф, – але мені здається, що ми маємо спільну оту жилку хроністів та амбіції пам'ятання й знання тієї усної історії родин, що відзначала наших бабусь»²⁸.

З почуття національного обов'язку випливала й причетність до державних справ. Після утвердження в польському національному русі наприкінці 1860-х років концепції «органічної праці» чимало польських аристократів працювало у вищих органах влади Габсбурзької монархії, вважаючи, що в такий спосіб якнайкраще забезпечують захист національних прав поляків та їхню підготовку до відбудови державності. З погляду їхніх родин, державна служба була самопожертвою, адже життя у Львові не належало до пріоритетів аристократії. Переїзд у Львів не відбувався для аристократичних родин цілком безболісно, тим більше, що тягар адміністративних обов'язків не давав змоги чоловікам проводити з сім'єю багато часу. Як стверджувала Ружа Тарновська, у Кракові від'їзд Потоцьких після призначення Анджая маршалком Галицького сейму сприйняли як «поразку», однак визнавали, що локальні інтереси мусять поступитися вищим міркуванням²⁹. Утім, попри численність, його діти почувались у Львові самотньо. «Так шкодую, що того року ми не можемо бути в Кракові на Великдень, – писала бабусі донька А. Потоцького Кристина, – я б так хотіла зараз мати змогу бути під Баранами. ... Тут гроби в костелах набагато менш гарні, як у Кракові, і значно їх менше ... . Вчора ввечері

²⁷ Tymczak K. Wychowanie i edukacja w domu Tarnowskich w świetle dziennika nauczyciela domowego Juliana Antonowicza. *Pamiętniki, dzienniki i relacje jako źródła do badań historycznych (XVIII–XX wiek)*... S. 174.

²⁸ Hłyń M. Listy Marii z Gniewoszów Harsdorffowej do Heleny Mycielskiej. Cz. II. S. 265.

²⁹ ANK. Oddz. I. Archiwum Krzeszowickie Potockich. Rkps 546. K. 358, 353 (лист Ружі Тарновської до Катажини Потоцької, Краків, 26 жовтня 1901 р.).

ми були на хресній ході в Бернардинів, не в Катедрі, бо там занадто офіційно було би йти з маршалком в оточенні військових»³⁰.

Йдучи на «самопожертву» заради державної служби, аристократичне середовище прагнуло компенсувати це відчуттям причетності до насправді важливих справ. У такому разі українці, особливо з початком ХХ ст., відколи почали підніматися на масові акції, ставали перешкодою, тими, хто стримував розвиток, відволікав увагу, свідомо провокував заворушення, врешті-решт забирав у чоловіків час, який вони могли провести з родиною. Уява польок з аристократичних родів, в історіях яких часто зберігалася пам'ять про подвиги їхніх предків «на Україні», опиралася ідеї модерного українського націотворення, зокрема й позиціонуванню галицькими русинами себе як частини українського народу. У жіночих текстах трапляється повторення легенди про винайдення русинів у 1846 р. Францом Стадіоном, яка давала змогу дуже легко списувати будь-які вияви національної свідомості українців на інтриги ворогів проти поляків. Серед простолюду поляків і русинів аристократки розрізняли здебільшого за мовною чи обрядовою ознакою. Питання про залучення русинів у ширші національні проекти вони не ставили або ж розв'язували його на користь польського.

Цей опір модерному націотворенню в жіночих текстах виливався більшою мірою, ніж у чоловічих, акцентоване розрізнення Галицької Русі та поняття України над Дніпром, яку вони сприймали крізь призму творів класиків польської літератури, романтизуючи образ вільного степу, до якого прагнула польська лицарська душа. Так, Кароліна Лянцкоронська стверджувала, що «поєднувала тоді слово Україна лише з Дніпром, з Еміром та з курганами, з Марією Мальчевського, яку батько казав мені вчити напам'ять, з Трилогією, але ніколи з Дмитром – робітником із села поблизу Роздола»³¹. Для Катажини Потоцької «Україна», яка асоціювалася передусім з родинними маєтками Браницьких на Волині, протягом усього життя залишалася «краєм першої молодості, краєм мрій, а згодом – спогадів і туги»³².

В описах повсякдення Русь присутня на сторінках листів зримими образами, світовідчуттям, навіть мовою. «Pamiętajcie lude. Hospod Boh ma właść. Kraszcze ne bude Jak Win daść», – такою руською приказкою намагалася потішити матір Альфонсину з Мйончинських Дзедушицьку її донька Марія, в заміжжі Ценська³³. «Hodi! hodi! trudno, ciężko», фаталістичне руське слово, наповнене глухою резигнацією, пролог важкої конечності, якій потрібно піддатися, епілог боротьби, якої не можна виграти», – так змальовував атмосферу карпатського села Владислав Лозинський у повісті «Бусовиська Мадонна», якою зачитувалися галицькі шляхтянки³⁴. Своєрідна «українізація» мови була помітно присутньою в кореспонденції східногалицьких поляків та, вочевидь, застосовувалася ними й в усному мовленні.

³⁰ Ibid. Rkps 536. К. 991–993 (лист Кристини Потоцької до бабці, Катажини Потоцької, Львів, 30 березня [без дати, 1902 чи 1903 р.]).

³¹ Lanckorońska K. Szkice wspomnień. Warszawa: Więź, 2005. S. 33–34.

³² Tarnowski S. Pani Adamowa Potocka... S. 6.

³³ ЛННБ України ім. В. Стефаніка. Відділ рукописів. Ф. 45 (Дзедушицькі). Оп. 4. Спр. 2279. Арк. 9зв. (лист Марії Ценської до матері Альфонсини з Мйончинських Дзедушицької, Львів, 23 квітня 1888 р.).

³⁴ Łoziński W. Madonna Busowiska. Lwów; Kraków, 1911. S. 16.

Утім, української мови аристократки переважно не знали на літературному рівні й не могли читати в оригіналі, бо зазвичай не володіли кирилицею: «Мушу похвалитися пані, – писала Марія Гневош, – новим знанням, ото ж я навчилася нової мови: ні англійської, за якою зітхаю, ні італійської, але... руської! Тобто йшлося мені про можливість і вміння читати й писати кирилицею, бо щодо розмови, то інша справа. Нещодавно мені в руки потрапила збірка руських думок – я була здивована багатством і різноманітністю тих смутних поезій, сповнених народним фольклором, предметом яких, щоправда, постійно є козаки, степи й смуток... Вражає також смуток і жаль щодо “Ляхів”, які погорджують руською мовою та утискали руський простолюд; та риса відома, загальна, на щодень із цим стикаємося»³⁵. Особливого успіху у вивченні мови досягнуто не було: в наступні десятиріччя Марія, яка переїхала з Сяноцького повіту в Рогатинський у Східній Галичині, ще не раз нарікала на незнання мови місцевого населення. Незнання, а здебільшого й небажання знати українську мову є важливим моментом, адже, аналізуючи погляди польських аристократок, потрібно враховувати, що українська преса й література були для них майже не доступними, тож відсутні знання заміщувала уява і стереотипи.

Наведена вище згадка про «кривди» русинів від поляків належить радше до винятків. Зазвичай аристократки не бачили фактів національних утисків українців з боку власного середовища (або ж про них не писали), не розуміли, що саме українці можуть сприймати як образу, навпаки, щоразу акцентували на фактах доброго ставлення, на яке русини, з їхньої точки зору, відповідали нерозумінням або й відкритою ворожістю. «Дуже мені подобається “Форпост” Пруса, який я тепер прочитала, – писала Магдалена Ценська з Пеняків Бродівського повіту до бабці Альфонсини Дзедушицької, – досконало змальована психологія селян, так правдиво описано враження, яке справляє на селянина пан з двору, котрий не дозволяє йому кланятися і говорить йому “громадянині”. Замість вдячності за піднесення його людської гідності (як думає той пан), селянин каже: “А то певно ошуст, ще й нещастя мені принесе”»³⁶. Таке нерозуміння пояснювали цивілізаційною відсталістю.

Образи Русі чи русинів у листах не завжди були поєднані між собою, тобто між сприйманням території та місцевого населення існував певний розрив. Частим сюжетом жіночих текстів є опис пейзажів, у яких вони реалізували прагнення до художньої творчості, а одночасно й передавали своє сприймання руської землі. «Не можу передати, як мені сподобалося Поділля, – захоплювалася Марія Гневош, – ті старі руїни давніх замків, одяг людей, його тужливі пісні мають якусь рису природженої поезії. Та широка свобода і в людях, у справжніх подоляків, вибивається нагору, попри сучасне виховання»³⁷. Чимало описів стосуються гірських районів Гуцульщини, де родини відпочивали: «Вчора зранку ми були на горі, за Буркутом, і бачили чимало слідів оленів, – писала Магдалена

³⁵ Нґу́н М. Listy Marii z Gniewoszów Harsdorfowej do Heleny Mycielskiej. Kórnik, 2005. Cz. 1. Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej. Zesz. 27. S. 169–170.

³⁶ ЛННБ України ім. В. Стефаніка. Відділ рукописів. Ф. 45. Оп. 4. Спр. 2278. Арк. 39зв. – 40 (лист Магдалени Ценської до бабці, Альфонсини з Мйончинських Дзедушицької, Пеняки, 24 березня 1912 р.).

³⁷ Нґу́н М. Listy Marii z Gniewoszów Harsdorfowej do Heleny Mycielskiej. Cz. 1. S. 168.

Ценська, – ... увечері ми пішли на доволі віддалений зруб понад Черемошем. Чудово було. ... Гуцули забирають худобу з полонин, ведуть дорогою під нашим домом овець, корів і коней, навантажених клунками з бринзою ... . Квітнуть тут високі тирличі, а на полонинах безліч білозорів»³⁸.

Подібні барвисті описи Карпат надсилала Леоніві Сапезі гувернантка родини, розповідаючи про відпочинок його дружини й доньки в с. Спас Рожнятівського повіту: «Ходимо з Теренею, а радше як дикі кози драпаємося зеленими горами, звідки приносимо Княгині запашні нічні фіалки, а собі незабудки ... . І добре нам тут дуже – боюся сказати, що краще, ніж у замку, – а якби можна було мати красічинський костел, каплицю, школу і корови, – то сміливо б сказала, що краще ... . Місцеве населення вона однозначно сприймала як русинів і зауважувала: «Княгиня так полюбила місцевий простолюд, що хоче залишити мене в нагороду якомусь йохасеві ..., я ж учуся цілувати руки руським ксьондзам»³⁹.

Греко-католицькі священники були чи не найулюбленишим об'єктом критики польських аристократок. Більшість проблем у житті місцевих громад вони пов'язували саме з ними. Класичним прикладом тут є фрагмент спогадів Софії Шептицької з Фредрів про те, яким ударом для неї стало рішення сина Романа (майбутнього митрополита Андрея Шептицького) піти у василіяни та змінити обряд на греко-католицький: «Від найдавніших часів я чула, як про руське духовенство говорено з погордою, на що воно заслуговувало своїми хибами й бездонною темнотою, захланністю й обичаями. Обряду я не знала зовсім, я бачила тільки його представників у найнижчому відразливому суспільному шарі, що в тій верстві викликували згіршення, знеохочували і відштовхували простацтвом, а те, що не було темне й дике, від кільканадцяти літ виступало як ворог латинської Церкви й польської національності»⁴⁰. Про низький рівень освіти, здирництво, пияцтво, врешті поєднання демонстративного руського патріотизму з вихованням дітей у польському дусі писала й Марія Гневош: «Русини нещирі. Мій батько, який дуже добре ставився до священника, врешті розчарувався»⁴¹. Недоліки кліру давали аристократкам підстави говорити про власну цивілізаційну місію на Русі, однак на практиці проводити її було не так легко, тож нерідко все зводилося до намірів.

У мозаїці сюжетів жіночих листів можна чітко виокремити й ту лінію, яка свідчить, що аристократки поділяли занепокоєння поляків у Східній Галичині через її «українізацію» та розуміли, що в перспективі вона матиме успіхи. За твердженням М. Гневош, розважливий погляд на відносини у Східній Галичині засвідчував, що «Русини мають серйозні наміри, спокійний план і щодня витривало працюють для себе. Всі вважають, що їх муравлина чи то кротяча праця за

³⁸ ЛННБ України ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. Ф. 45. Оп. 4. Спр. 2278. Арк. 49–50 (лист Магдалени Ценської до бабці, Альфонсини з Мйончинських Дзедушицької, Буркут–Жаб'є, 19 вересня 1913 р.).

³⁹ ЛННБ України ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. Ф. 103 (Сапези). Спр. 584. Арк. 535–536 (лист гувернантки Трояновської до Леона Сапези, Спас, 15 червня 1850 р.).

⁴⁰ Шептицька з Фредрів С. Молодість і покликання о. Романа Шептицького. Львів: Свічадо, 2009. С. 18.

⁴¹ Нгуї М. Listy Marii z Gniewoszków Harsdorfowej do Heleny Mycielskiej. Cz. II. S. 249–250.

кільканадцять років перехилить шальку терезів»⁴². Так само, як і чоловіки, жінки відзначали загострення польсько-українських суперечностей на зламі ХІХ–ХХ ст. й намагалися знайти вихід у протидії.

Як власниці маєтків у Східній Галичині, аристократки долучалися до того, щоб земля, яку вони вважали «польською», не переходила до українців. З такою ситуацією зіткнулася Александра з Віногородських, дружина Едмунда Дзедушицького, коли чоловік продавав її маєток в с. Малий Глибочок Збараського повіту. А. Дзедушицька просила, щоб продаж відбувся лише за умови парцеляції землі між польськими селянами: «Я ніколи не погоджувалася на продаж євреям, які беруть це на руську парцеляцію. То на російському кордоні, тим важливіший той пост . . . Я дуже гаряче за то вболіваю, бо це мій родинний маєток, там працювали мій дід і батько, бабка на смертному одрі просила нікому землю не продавати. Отримавши від мене дозвіл, сьогодні ніхто не питає, як болить моє серце». Як відповідь вищих сил вона сприйняла появу сусіда-поляка Броніслава Копчинського, який купив маєток⁴³.

Листам аристократок не властиві спроби проаналізувати польсько-українські відносини з розумінням позиції українців. В усіх ситуаціях вони однозначно залишалися на польському боці, вважаючи, що поляки щиро прагнуть згоди, яку українці відкидають через схильність до «гайдамаччини». Рефлексії з їхнього боку оберталися навколо потреби зайняти щодо українців жорсткішу позицію. Особливо виразно в парадигмі «злочин – покарання» це виявилось після вбивства намісника А. Потоцького. Кароліна Лянцкоронська так згадувала розповідь батька, власника Роздолу: «Батько після повернення з Відня розповідав моїй мамі й нам деталі всієї тієї трагедії. Кілька разів переривав сам себе, приговорюючи: “Все це сталося, бо конче хотів згоди з Русинами. Та згода є нашим найбільшим прагненням”. Я не могла того зрозуміти, тоді не спитала, зрозуміла значно пізніше»⁴⁴. Відсутність кари за вбивство Анджея Потоцького, – стверджувала Анна Незабітовська, – лише заохотило українців продовжувати в тому ж дусі: «Треба було дивитися зблизька на ту постійну агітацію, щоб зрозуміти, що просто поширюються анархія та безправ'я. Гасло згори “не дражнити Русинів” вело до фатальних наслідків, хтозна, чи те, що відбувається зараз під час війни, не є кращим від того, що могло статися в період миру»⁴⁵.

Поняття безкарності з акцентом на тому, що самі ж поляки через власний конформізм створили на свою біду «руське питання», розвивала й Альфонсина Дзедушицька. Для неї причиною вибуху емоцій стала звістка про те, що Іван Труш (схарактеризований графіною як «русинський маляр, вигодуваний на польському хлібі») намалював портрет Мирослава Січинського. Цей сюжет вона використала як претекст, щоб висловити міркування в руській справі в листі до В. Козловського. Основна ідея А. Дзедушицької полягала в тому, що польська шляхта, не винісши уроків з історії, «годує собі Гонт і Залізників, Хмельницьких і Січинських». Тональність

⁴² Hуń M. Listy Marii z Gniewoszków Harsdorfowej do Heleny Mycielskiej. Cz. 1. S. 169–170.

⁴³ ЛННБ України ім. В. Стефаніка. Відділ рукописів. Ф. 59. Спр. 365–366. Арк. 70–74 (листи Александри Дзедушицької до В. Козловського, Криниця, 9, 10, 22 серпня 1911 р.).

⁴⁴ Lanckorońska K. Szkice wspomnień... S. 48–49.

⁴⁵ Niezabitowska A. Pamiętnik 1914–1918 r... S. 26.

листа була дуже зверхньою щодо українців: «А русини? То тільки пастухи і парубки! ... То ми магнати, то ми шляхта, то ми провідники, то ми сила, потуга. Ви дали себе за чоло взяти ..., по ваших дворах і фільварках вигодуваним пастухам і парубкам?! У це неможливо повірити. То тільки та наша найдурніша в Європі шляхта польська ... По столітній неволі ми нічого не навчилися, нічого не згадали, самі по дворах виховуємо гайдамаків! Щоб нас стріляли, як зайців»⁴⁶. У деяких жіночих текстах можна зустріти наділення русинів негативними рисами й намагання підкреслити вищість поляків за їхній рахунок. Загалом така риторика була характерна для медійних практик польських націонал-демократів, отож, зважаючи на те, що найбільшими їхні впливи були саме серед польської львівської інтелігенції, не дивно, що такі нотки лунали саме у виконанні жінок із цих середовищ.

Альфонсина Дзедушицька. Портрет Генрика Родаковського, 1876 р. Оригінал зберігається у Львівській картинній галереї

На час Першої світової війни, а особливо ж після періоду російської окупації Галичини розуміння розбіжності цілей поляків і українців у глобальному зіткненні стало очевидним. Найточніше думки й оцінки, які кружляли навколо цієї теми, можна визначити як взаємну втому. Описуючи піднесення, яке охопило львів'ян на вигляд повернення в місто австрійських військ, Магдалена Бильчинська, між іншим, зауважувала: «Не знаю, як виявляли свою радість Русини, мабуть це були якісь екстреманіфестації, але вони загубилися в загальному замішанні. Однак, прислухаючись до різних реплік громадськості, яка приглядалася до тріумфального входження, вихопила таке речення, виголошене по-руськи: “Най там йдуть, а ми і так-тако города їм не віддамо, тут наш князь був, то его земля”. Як досі ще чую те прикре пророцтво»⁴⁷.

Корпус жіночої кореспонденції, яка курсувала між польськими шляхетськими дворами протягом ХІХ ст., не є джерелом однозначним, легким і швидким для опрацювання, якщо перерахувати його під оглядом суспільно-політичних практик, національних міфів і стереотипів. У жіночих листах виразно домінують приватні й повсякденні мотиви, новини, господарські справи, стан здоров'я, поради заміжнім донькам, плани на подорожі та відпочинок, пошуки протекцій, описи розважальних

⁴⁶ ЛННБ України ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. Ф. 59. Спр. 365–366. Арк. 66–67зв. (лист Альфонсини Дзедушицької до Владзімежа Козловського, Львів, 29 вересня 1909 р.).

⁴⁷ Bylczyńska M. Pamiętnik galicjanki (1914–1917) / do druku przygotował M. Dęboróg-Bylczyński. Branice: Oficyna Wydawnicza Zakładu Aktywności Zawodowej im. Jana Pawła II, 2012. S. 18.

вечірок і балів та побачених на них суконь і прикрас. Сюжети про русинів у жіночих текстах не є цілісними, вони потрапляли в записи лише у згадках про рідний дім, знайомих, переважно обслуги, або під впливом якихось драматичних подій, як-от політичні вбивства. Чимало родинних кореспонденцій зникли у вирі війн та інших травматичних подій ХХ ст., у яких аристократичні палаци легко ставали об'єктами пограбувань і нищень.

Хоча польські аристократки ХІХ ст. мали високий рівень освіти (серед їхніх домашніх учителів траплялися справжні світила у своїх галузях), усе ж репрезентований чоловіками громадський простір залишав їм небагато місця для висловлення думок. Утім, кореспонденція жінок з аристократичних родин залишається щодо ХІХ ст. одним із базових джерел, де вони «говорять» власним голосом. Якщо спробувати оцінити приватні листи польських аристократок як джерело до вивчення польсько-українських відносин, то через фрагментарність згадок про русинів на їхніх сторінках можна вважати цю кореспонденцію не повноцінним джерелом, а корпусом документів, аналіз яких дає змогу вловити загальні тенденції.

Для конструювання образів Русі та русинів у приватній кореспонденції польських аристократок у Галичині другої половини ХІХ – початку ХХ ст. було характерним, з одного боку, дотримання історичних міфів і стереотипів та соціальних бар'єрів, небажання миритися з процесами модернізації у сфері національної ідентичності, а з іншого – прагнення захиститися від все більшої кількості польсько-українських суперечностей. Поняття Русі-України, русько-українського народу як цілості та місцевих галицьких русинів переважно вживали в різних значеннях. Емоційно-оцінні судження щодо «української теми» можна звести до захвату (природою, культурою, багатством землі), осуду (низький соціальний статус та рівень освіти) і страху (схильність до руйнування).

REFERENCES

Barańska, A. (2001). Wpływ powstań na ewolucję ról społecznych kobiet. In A. Barańska, W. Matwiejczyk & J. Ziótek (Eds.), *Polskie powstania narodowe na tle przemian europejskich w XIX wieku* (pp. 275–288). Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego [in Polish].

Beauvois, D. (1996). *Walka o ziemię. Szlachta polska na Ukrainie prawobrzeżnej pomiędzy caratem a ludem ukraińskim 1863–1914*. (K. Rutkowski, Trans.). Sejny: Pogranicze [in Polish].

Białynia-Chołodecki, J. (1919). *Kobieta polska w obronie ojczyzny. Odczyt wygłoszony z ramienia «Uniwersytetu Żołnierskiego» w «Ochotniczej legii kobiet» we Lwowie dnia 13-go czerwca 1919 r.* Lviv [in Polish].

Bobrowski, T. (1900). *Pamiętniki* (Vol. 1). Lviv: Z Drukarni Zakładu Narodowego im. Ossolińskich [in Polish].

Bylczyńska, M. (2012). *Pamiętnik galicjanki (1914–1917)* (M. Dęboróg-Bylczyński, Ed.). Branice: Oficyna Wydawnicza Zakładu Aktywności Zawodowej im. Jana Pawła II [in Polish].

Chłędowski, K. (1957). *Pamiętniki* (A. Knot, Ed.). (Vol. 1). Krakow: Wydawnictwo Literackie [in Polish].

Daszyk, K. K. (2003). *Osobliwy Podolak. W kręgu myśli historiozoficznej i społeczno-politycznej Wojciecha hr. Dzieduszyckiego*. Krakow: Uniwersytet Jagielloński [in Polish].

Domańska-Kubiak, I. (2004). *Zakątek pamięci. Życie w XIX-wiecznych dworach kresowych*. Warsaw: Wydawnictwo Iskry [in Polish].

Dzieduszycki, W. (1892). *Małżeństwo mieszane* (Vol. 1). Lviv: Z drukarni «Dziennika Polskiego» pod zarządem Fr. Kattnera [in Polish].

Felcenloben, D. (2011). Pamiętnikarstwo kobiece przełomu XIX i XX wieku na przykładzie wspomnień Felicji Skarbek ze Szczepańskich i Anny Sokołowskiej ze Skarbków. In K. Karolczak (Ed.), *Pamiętniki, dzienniki i relacje jako źródła do badań historycznych (XVIII–XX wiek)* (pp. 163–172). Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego [in Polish].

Hłyń, M. (2005). Listy Marii z Gniewoszków Harsdorfowej do Heleny Mycielskiej (Pt. 1). *Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej*, 27, 153–188 [in Polish].

Hłyń, M. (2007). Listy Marii z Gniewoszków Harsdorfowej do Heleny Mycielskiej (Pt. II). *Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej*, 28, 243–285 [in Polish].

Jabłonowski, L. (1963). *Pamiętniki* (K. Lewicki, Ed.). Krakow: Wydawnictwo Literackie [in Polish].

Karolczak, K. (2011). Dzienniki z podróży ziemian polskich. In K. Karolczak (Ed.), *Pamiętniki, dzienniki i relacje jako źródła do badań historycznych (XVIII–XX wiek)* (pp. 126–136). Krakow: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego [in Polish].

Lanckorońska, K. (2005). *Szkice wspomnień*. Warsaw: Więź [in Polish].

Longchamps de Berier, B. (1983). *Ochrzczony na szablach powstańczych... Wspomnienia (1844–1918)*. (W. Suleja & W. Wrzesiński, Eds.). Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich [in Polish].

Łoziński, W. (1911). *Madonna Busowiska*. Lviv; Krakow [in Polish].

Redzik, A. (2005). Longchamps de Bériér – zarys dziejów rodu. In K. Karolczak (Ed.), *Lwów: miasto – społeczeństwo – kultura. Studia z dziejów Lwowa* (Vol. 5, pp. 245–270). Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego [in Polish].

Sapieżyna z Windisch-Graetzów, M. (2003). *My i nasze Siedliska*. Krakow: Wydawnictwo Literackie [in Polish].

Sheptytska z Fredriv, S. (2009). *Molodist i poklykannia o. Romana Sheptytskoho*. Lviv: Svichado [in Ukrainian].

Tarnowski, S. (1907). *Pani Adamowa Potocka. Wspomnienie pośmiertne*. Krakow [in Polish].

Tymczak, K. (2011). Wychowanie i edukacja w domu Tarnowskich w świetle dziennika nauczyciela domowego Juliana Antonowicza. *Pamiętniki, dzienniki i relacje jako źródła do badań historycznych (XVIII–XX wiek)* (pp. 173–180). Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego [in Polish].

Vasylevskiy, S. (2015). *Zhyttia polske u XIX stolitti* (I. Andrushchenko, Trans.). Kyiv: Tempora [in Ukrainian].

Olena ARKUSHA*PhD, Senior Researcher**Department «Center for Ukrainian-Polish Relations Research»**Ivan Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of the**National Academy of Sciences of Ukraine**ORCID:<http://orcid.org/0000-0003-2541-6603>**e-mail: o_arkusha@yahoo.com**DOI: 10.33402/up.2020-13-99-118*

IMAGES OF RUTHENIA AND RUTHENIANS IN PRIVATE CORRESPONDENCE OF POLISH ARISTOCRATS OF HALYCHYNA IN THE SECOND HALF OF THE 19TH – EARLY 20TH CENTURY

The private correspondence of women from Polish aristocratic families of the 19th century is a large independent group of sources that reflects the worldview, political and everyday ideas, and practices of their time. This article attempts to capture the «Ukrainian theme» in the daily communication of the families of Polish aristocrats in Halychyna. During the 19th century, the world of the Polish aristocracy remained isolated from the rest of the society by social barriers. The perceptions of women in this environment were determined by family traditions, among which historical myths and stereotypes about Poland's civilizational mission in Eastern Europe played a significant role; conclusions drawn from communication with politically active men from family and comradely environment, among which a dismissive and frivolous interpretation of Ukrainian prevailed as an «obstacle» to solving really important issues; their own observations and impressions from meetings with local Ruthenians, who were mostly reduced to domestic service, workers, and sometimes Greek Catholic priests. Mentions of Ukrainians in the pages of private correspondence of Polish aristocrats are rare. However, the study of a large array of it allows one to catch certain trends and model the main approaches. Among the most prominent themes related to Ukrainians were: romantic notions of the victorious past of Polish «defenders of European civilization» in the Ukrainian steppes; admiration for Ukrainian landscapes (Carpathians, Podillia, Southern Ukraine), part of which was the flavor of the local population; disdain attitude to Ukrainian culture, which stemmed from political prejudices and lack of knowledge of the language; less often – the desire to join the civilizational transformations of Ukrainian society. Far from real life by the walls of the manor, this image hid the possibility of great discoveries, which later had to make its bearers after the rapid destruction of the world familiar to them.

Keywords: Ukrainian-Polish relations in Halychyna in the second half of the 19th – early 20th centuries, Polish aristocracy, private correspondence of the 19th century, national stereotypes, women's texts of the 19th century.